

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ν. ΛΕΟΝΤΣΙΝΗΣ

ΖΗΤΗΜΑΤΑ
ΝΕΟΤΕΡΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΚΑΙ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΑΘΗΝΑ 2004

ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΚΑΙ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ, ΤΗΝ ΚΥΠΡΟ ΚΑΙ ΤΑ ΙΟΝΙΑ ΝΗΣΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗ ΒΕΝΕΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

Κατά τη διάρκεια της βενετικής κατάκτησης της Κρήτης (1211-1669) είναι δυνατόν, σύμφωνα με τον τρόπο λειτουργίας του επαναστατικού φαινομένου, να προσδιορισθούν δύο φάσεις. Η πρώτη εκτείνεται στους δύο πρώτους αιώνες της βενετικής κατάκτησης και συνδέεται κυρίως με το αντιλατινικό πνεύμα, που ήταν διάχυτο σε όλο τον ελληνικό χώρο μετά τη φραγκική διείσδυση και την κατάκτηση των εδαφών της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας από τους Φράγκους και τους Βενετούς. Η αντίδραση των ντόπιων φεουδαρχών εκτιμάται ως κίνηση εναντίον της ξένης διοίκησης, η οποία είχε ως στόχο να ασκήσει έλεγχο τόσο στην ιδιοκτησία και στις διαδικασίες της παραγωγής όσο και στην πολιτική και την εκκλησιαστική διοίκηση του τόπου, ανακατανέμοντας τον πλούτο καθώς και την κοινωνική και την εθνολογική σύνθεση του ελληνικού πληθυσμού. Η δεύτερη φάση του επαναστατικού φαινομένου τοποθετείται στους δύο τελευταίους αιώνες της βενετικής κατάκτησης και συνδέεται με τη δομή και τη λειτουργία ενός παγιωμένου πλέον καθε-

στότος, το οποίο ωστόσο ήλθε σε σύγκρουση με τον πληθυσμό της Κρήτης¹.

Σχετικά με την Κύπρο και τα Ιόνια νησιά είναι δυνατόν να λεχθεί ότι η πρώτη φάση του επαναστατικού φαινομένου και της σχετικής με αυτό αντίστασης του ελληνικού πληθυσμού ανάγεται στην περίοδο της φραγκικής κατάκτησης. Οι Βενετοί, που ακολούθησαν ως κατακτητές, είχαν να αντιμετωπίσουν κυρίως τον τοπικό εκλατινισμό της φεουδαλικής ηγεσίας της προηγούμενης φραγκικής διοίκησης. Η τακτική του παραμερισμού και της απομόνωσης του ελληνικού πληθυσμού, ώστε αυτός να μην αποκτήσει έδαφος στο χώρο της νέας ξένης πολιτικής και κοινωνικής ιεραρχίας, αποτελούσε και για τους Βενετούς μια από τις βασικές παραμέτρους της πολιτικής τους. Η δεύτερη ωστόσο περίοδος των επαναστα-

1. Σχετικά με την επαναστατική δραστηριότητα του κρητικού πληθυσμού κατά τη διάρκεια της βενετοκρατίας βλ. Ν. ΣΒΟΡΩΝΟΣ, «Το νόημα και η τυπολογία των κρητικών επαναστάσεων του 13ου αι.», *Σύμμεικτα*, 8 (1989), σ. 1-14, και ΑΠ. Ε. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. Γ', Θεσσαλονίκη 1968, σ. 125 κ.ε. Βλ. Ν.Δ. ΖΟΥΔΙΑΝΟΣ, *Ιστορία της Κρήτης επί Ενετοκρατίας*, τ. Α', Αθήνα 1960, σ. 99 κ.ε., και Μ.Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, *Η εν Κρήτη συνωμοσία του Σήφη Βαστού (1453-1454) και η νέα συνωμοτική κίνησης του 1460-1462*, Αθήνα 1960, passim. Βλ. του ίδιου, «Νέα έγγραφα (1454) περί της εν Κρήτη συνωμοσίας του Σήφη Βλαστού», *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Ερευνών*, 33 (1964), σ. 227-239, και Α. ΠΑΠΑΔΙΑ-ΛΑΔΑ, *Αγροτικές ταραχές και εξεγέρσεις στη βενετοκρατούμενη Κρήτη (1509-1528) - Η «επανάσταση» του Γεωργίου Γαδανολέου-Λυσσογιώργη*, Διδακτορική διατριβή, Αθήνα 1983, σ. 1-13 (εισαγωγή), και 31 κ.ε. Βλ. Γ.Σ. ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ, «Οι βενετοκρατούμενες ελληνικές χώρες μεταξύ του δεύτερου και του τρίτου τουρκοβενετικού πολέμου (1503-1537)», *Δωδώνη*, 4 (1974), σ. 9 κ.ε., και ΣΤ. ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΗΣ, *Η Ενετοκρατία εν Κρήτη και οι κατά των Ενετών αγώνες των Κρητών*, Αθήνα 1939, σ. 27-124. Βλ. ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ - Γ. ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ, «Κρήτη», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. Ι', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1974, σ. 204 κ.ε. Βλ. S. BORSARI, *Il dominio veneziano a Creta nel XIII secolo*, Napoli 1963, σ. 27-66. Βλ. Θ. ΔΕΤΟΠΑΚΗΣ, *Ιστορία της Κρήτης*, Ηράκλειο Κρήτης 1990, σ. 173-197. Πβ. ST. MARGARITIS, *Crete and the Ionian Islands under the Venetians*, Leontiadis Publishing, Athens 1978, σ. 13 κ.ε.

τικών εξεγέρσεων εμφανίζει κοινά χαρακτηριστικά τόσο στην Κρήτη όσο στην Κύπρο και τα Ιόνια νησιά².

Με την εισήγηση αυτή επιχειρείται αρχικά συγκριτική προσέγγιση των δύο φάσεων της επαναστατικής δραστηριότητας του πληθυσμού της βενετοκρατούμενης Κρήτης και εντοπισμός του χαρακτήρα των συγκρούσεων που προέκυψαν ως αποτέλεσμα αφενός μεν της βενετικής κατάκτησης και αφετέρου του τρόπου λειτουργίας του βενετικού καθεστώτος, του οποίου οι φεουδαλικές δομές διέρχονται κρίση μετά από περίοδο σταθεροποίησής τους. Στη συνέχεια, επιχειρείται σύγκριση του επαναστατικού φαινομένου της βενετοκρατούμενης Κρήτης με σχετικά φαινόμενα που παρατηρούνται στην Κύπρο και στα Ιόνια νησιά κατά την περίοδο της βενετοκρατίας. Επιδιώκεται με τη σύγκριση αυτή η κατάδειξη της πολιτικής τακτικής που ακολουθήθηκε από τη Βενετική Δημοκρατία προς κατοχύρωση των συμφερόντων της, πολιτική που είχε πολλά κοινά σημεία με εκείνην των Φράγκων στις κατακτημένες απ' αυτούς περιοχές, πριν από τη βενετική κατάκτηση.

2. Σχετικά με την πολιτική κατάσταση και την επαναστατική δραστηριότητα του πληθυσμού των Ιονίων νησιών και της Κύπρου κατά τις περιόδους της φραγκοκρατίας και της βενετοκρατίας βλ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Θ., «Το Μεσαιωνικό Βασίλειο της Κύπρου 1192-1489», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. Θ', Αθήνα 1980, σ. 301 κ.ε., και του ίδιου, «Η βενετική κυριαρχία στην Κύπρο (1489-1570)», *αυτόθι*, τ. Γ', Αθήνα 1974, σ. 192-195. Βλ. ΑΠ. Ε. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. 3, Θεσσαλονίκη 1968, σ. 328 κ.ε. Βλ. ΕΡΜ. ΛΟΥΝΤΖΗΣ, *Τα Επτάνησα επί Γάλλων Δημοκρατικών* (μετ. υπό Α. Λούντζη-Νικολάουρα), Κέρκυρα, 1971, σ. 27 κ.ε., και Γ.Ε. ΜΑΥΡΟΓΙΑΝΝΗΣ, *Ιστορία των Ιονίων νήσων...*, εν Αθήναις 1889, τ. 1-2, *passim*. Βλ. Π. ΧΙΩΤΗΣ, *Σειράς ιστορικών απομνημονευμάτων*, τ. 3, Κέρκυρα 1863, σ. 151 κ.ε., και W. MILLER, *Η Φραγκοκρατία στην Ελλάδα, 1204-1566* (μετ. ελλ. υπό Α. Φουριώτη), εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1960, σ. 619-638, και *passim*. Βλ. Γ. Ν. ΛΕΟΝΤΣΙΝΗΣ, *Ζητήματα επανησιακής κοινωνικής ιστορίας*, εκδ. «Αφοί Τολιδη», Αθήνα 1991, σ. 239 κ.ε. Πβ. ST. MARGARITIS, *Crete and the Ionian Islands under the Venetians*, ό.π., σ. 89 κ.ε.

Πολιτική της Βενετίας και βενετοκρατούμενος Ελληνισμός (Κρήτη, Κύπρος, Ιόνια νησιά)

Όταν οι Βενετοί κατέκτησαν την Κρήτη το έτος 1211, κατάκτηση που εκτείνεται μέχρι το 1669, αν και βρήκαν μια φεουδαλικά οργανωμένη κοινωνία³, επιχείρησαν ωστόσο να αναδιοργανώσουν τη διοίκηση στο επίπεδο της υπάρχουσας φεουδαλικής ηγεσίας και να την προσαρμόσουν στα ζητούμενα της δικής τους πολιτικής, η οποία μετά από μια διαφορετική οικονομική διάρθρωση των λειτουργιών του νέου καθεστώτος αποσκοπούσε στην υλική εκμετάλλευση και στον έλεγχο των δραστηριοτήτων του ελληνικού πληθυσμού. Η δεδομένη οργάνωση και η λειτουργία του φεουδαλικού καθεστώτος της Κρήτης, όπως αυτό είχε διαμορφωθεί στους μεταβυζαντινούς χρόνους, δεν ικανοποιούσε απόλυτα τους Βενετούς, επειδή υπήρχαν σ' αυτό εν δυνάμει στοιχεία, τα οποία δεν υπηρετούσαν την πολιτική τους. Στόχος ωστόσο της βενετικής ηγεσίας ήταν η επιβολή μιας πολιτικής που απαιτούσε μεγαλύτερο συγκεντρωτισμό της εξουσίας, περισσότερη γραφειοκρατία καθώς και μετάθεση πολιτικών αρμοδιοτήτων από τις τοπικές, κοινοτικές και μή, αρχές προς την κεντρική ξένη διοίκηση των περιοχών αυτών και τη Μητρόπολη, μέτρα που εξυπηρετούσαν τα συμφέροντά της και την εδραίωση της κυριαρχίας της στην κατακτημένη περιοχή. Στα μέτρα αυτά εντάσσονται η ανακατανομή του πλούτου, η

3. Για τον εκφεουδαλισμό του Βυζαντίου κατά την υστεροβυζαντινή περίοδο βλ. ΑΓΓ. ΛΑΪΟΥ-ΘΩΜΑΔΑΚΗ, *Η αγροτική κοινωνία στην ύστερη βυζαντινή εποχή* (ελλ. μετάφρ. υπό Α. Κάσδαγλη), εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 1987, σ. 21 κ.ε. Επίσης, για την κοινωνική και πολιτική εικόνα της Κρήτης στα τελευταία χρόνια της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας βλ. Ν. ΣΒΟΡΩΝΟΣ, «Το νόημα και η τυπολογία των κρητικών επαναστάσεων του 13ου αιώνα», ό.π., σ. 2 κ.ε.

κοινωνική ανασύνθεση του κατακτημένου πληθυσμού και η αλλοίωση της εθνολογικής του κατάστασης⁴.

Οι Βενετοί είχαν πράγματι εντοπίσει τη δύναμη και την επιρροή των τοπικών αρχόντων των περιοχών που κατακτούσαν και είχαν διαπιστώσει ότι αυτές ήταν ισχυρές και άμεσα συνδεδεμένες με τις οικονομικές και τις κοινωνικές συνθήκες των περιοχών αυτών. Ήταν, συνεπώς, φυσικό, στην περίπτωση της Κρήτης, η βενετική, διοίκηση να επιδιώξει τον άμεσο και πλήρη έλεγχο τόσο των φορέων που συγκροτούσαν τη φεουδαλική ηγεσία, όσο και αυτών που ηγούνταν της τοπικής ορθόδοξης Εκκλησίας. Πιο συγκεκριμένα, η βυζαντινή φεουδαλική τάξη αποτελούσε εμπόδιο για την εδραίωση της βενετικής κυριαρχίας στην Κρήτη και την εφαρμογή του αποικιοκρατικού της προγράμματος. Είναι δυνατόν να λεχθεί πως οι μεθοδεύσεις που επιχείρησαν οι Βενετοί για την εδραίωση του καθεστώτος τους ήταν λίγο-πολύ ίδιες τόσο στην Κρήτη όσο και στην Κύπρο και τα Ιόνια νησιά. Αυτές προκάλεσαν αντιδράσεις, οι οποίες ποικίλλουν από περιοχή σε περιοχή, λόγω της προηγούμενης από τη βενετική κατάκτηση πολιτικής συγκυρίας αλλά και εξαιτίας των τοπικών ιδιαιτεροτήτων και καταστάσεων.

Στην Κρήτη, η μετάπτωση από το βυζαντινό καθεστώς στη βενετική διοίκηση προκάλεσε αντιδράσεις από την πλευρά των ντόπιων φεουδαρχών, οι οποίες παρήγαγαν εναντίον της Βενετίας το σύνολο του αγροτικού πληθυσμού μεγάλων περιοχών. Οι Βενετοί, στην προσπάθειά τους να δημιουργήσουν μια νέα τάξη πραγμάτων, επιχείρησαν να παραμερίσουν τη βυζαντινή τάξη

4. Π6. Α. ΠΑΠΑΔΙΑ-ΛΑΛΑ, *Αγροτικές ταραχές και εξεγέρσεις στη βενετοκρατούμενη Κρήτη*, ό.π., σ. 129 κ.ε., και ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ-Γ. ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ, «Κρήτη», ό.π., σ. 204 κ.ε. Π6. ΧΡΥΣ. ΜΑΛΤΕΖΟΥ, «Η βενετοκρατούμενη Κρήτη», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. Θ'. Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1980, σ. 266 κ.ε.

των Κρητών «ευγενών και τιμαριούχων» και να αναδιοργανώσουν μια εθνικά και κοινωνικά προσκείμενη προς τη Βενετία φεουδαλική τάξη. Οι εξεγέρσεις των ντόπιων φεουδαρχών της Κρήτης εναντίον των Βενετών κυριάρχων που ακολούθησαν, εξαιτίας αυτής της πολιτικής, είχαν δυναμικό χαρακτήρα, κι αυτό επειδή η βυζαντινή παράδοση ήταν έντονη και διαρκής⁵, έστω και αν η αίγλη και η δύναμη του Βυζαντίου είχαν εξασθενήσει πριν από το διαμελισμό της Αυτοκρατορίας. Παρ' όλα αυτά, οι δομές της ντόπιας φεουδαλικής τάξης παρέμεναν ισχυρές και η παράδοση του Βυζαντίου ζωντανή στη μνήμη του ελληνικού πληθυσμού⁶.

Η απόφαση, άλλωστε, της Βενετίας είχε ως συνέπεια να περιορίσει την ιδιοκτησία των ντόπιων φεουδαρχών και της Εκκλησίας και να τη μεταβιβάσει, μαζί με πολιτικές και κοινωνικές αρμοδιότητες, σε Βενετούς υπηκόους. Ακόμη, η εμμονή της να προβεί και σε άλλες πράξεις (εκχώρηση π.χ. της νομής κρατικών γαιών σε Βενετούς), που επιβάρυναν οικονομικά και κοινωνικά τον ορθόδοξο πληθυσμό της Κρήτης⁷, φανερώνει ότι τη Βενετική Δημοκρατία προβλημάτιζε τόσο ο εθνικός χαρακτήρας του πληθυσμού και της φεουδαλικής ηγεσίας του νησιού καθώς και ο προσανατολισμός αυτών προς τη βυζαντινή παράδοση και τάξη, όσο και η επιρροή που διέθετε η ηγεσία της τοπικής ορθόδοξης Εκκλησίας σε όλο τον πληθυσμό. Οι αλλαγές που οι Βενετοί επι-

5. Αυτόθι, σ. 267 κ.ε. Π6. ΕΜΜ. Μ. ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ, *Μορφάι του λαϊκού πολιτισμού της Κρήτης τον 15ου και 16ου αιώνα κατά τις γραμματειακάς πηγάς*, Διδακτορική διατριβή, Αθήναι 1976, σ. 17-18.

6. S. BORSARI, *Il dominio veneziano a Creta nel XIII secolo*, ό.π., σ. 30.

7. Α.Ε. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Η Τουρκοκρατία κατά τον ΙΔ' και ΙΕ' αιώνα*, Θεσσαλονίκη 1975, σ. 26-27. Π6. Ν. ΣΒΟΡΩΝΟΣ, «Το νόημα και η τυπολογία των κρητικών επαναστάσεων του 13ου αιώνα,» ό.π., σ. 5.

δίωξαν να επιφέρουν σχετίστηκαν με τη διαφοροποίηση των δομών και της λειτουργίας του υφισταμένου φεουδαλικού κοινωνικού συστήματος. Για τη διατήρηση και την εδραίωση της βενετικής κυριαρχίας στην Κρήτη οι Βενετοί είχαν επισημάνει ότι αυτό μπορούσε να επηρεάξει άμεσα τους στόχους της επεκτατικής πολιτικής τους. Οι αλλαγές αυτές απέβλεπαν, εκτός από το διοικητικό, στον οικονομικό και κοινωνικό έλεγχο των λειτουργιών του φεουδαλικού καθεστώτος και των άλλων οικονομικών δραστηριοτήτων του κατακτημένου πληθυσμού.

Κάτι ανάλογο παρατηρείται και στην Κύπρο, όπου η βενετική κυριαρχία (1489-1571) έρχεται αντιμέτωπη με μια κοινωνική και οικονομική κατάσταση που είχαν επιβάλει οι Λουζινιάν με τη φραγκική κατάκτηση. Κατά τη μετάβαση από τη φραγκική κυριαρχία στη βενετική, οι αλλαγές που επιχειρήθηκαν είχαν επίσης ως στόχο τη διαφοροποίηση της λειτουργίας των κοινωνικών και των οικονομικών θεσμών⁸. Ότι είχαν επιχειρήσει στην Κρήτη στις αρχές του 13ου αιώνα οι Βενετοί το επανέλαβαν τρεις περίπου αιώνες αργότερα στην Κύπρο, και αυτό για να εδραιωθεί και εκεί η βενετική κυριαρχία⁹. Στην περίπτωση της Κύπρου, οι Βενετοί θεώρησαν αναγκαία την αντικατάσταση όσων στοιχείων όριζαν τη γαλλική φεουδαλική τάξη των ευγενών, της οποίας ο χαρακτήρας παρέμενε βασικά γαλλικός, αφού η διοίκηση του Μεσαιωνικού Βασιλείου της Κύπρου είχε επιχειρήσει στα τέλη του 12ου αιώνα να αποδυναμώσει τη βυζαντινή τάξη των ευγενών και να σμικρύνει την ηγετική παρουσία του ελληνικού στοιχείου. Τώρα, στα τέλη του 15ου αιώνα, η νέα διοίκηση της Κύπρου επιδίωκε να αποκτήσει ερείσματα κοινωνικά σε βαθμό που να ελέγχε-

8. Θ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, «Το Μεσαιωνικό Βασίλειο στην Κύπρο (1192-1489)», ό.π., σ. 301 κ.ε.

9. Του ίδιου, «Η βενετική κυριαρχία στην Κύπρο (1489-1570)», ό.π., σ. 192 κ.ε.

ται το φραγκικό στοιχείο, το οποίο υπερετερούσε στη φεουδαλική ηγεσία, χωρίς, παράλληλα, να αφήνεται στο ελληνικό στοιχείο περιθώριο να ανακτήσει έδαφος στο χώρο της νέας πολιτικής και κοινωνικής ιεραρχίας¹⁰.

Ό,τι ενοχλούσε τη νέα πολιτική και κοινωνική ηγεσία που εγκαθιδρύθηκε, με την έναρξη της βενετικής κατάκτησης της Κύπρου, ήταν το γεγονός ότι η δημογραφική βάση του ελληνικού πληθυσμού αποτελούσε το 83% του πληθυσμού¹¹, γι' αυτό και η συμμετοχή του ελληνικού στοιχείου στη διοίκηση κρινόταν ως μη συμφέρουσα για τη βενετική διοίκηση. Ωστόσο, η Κρήτη και τα Ιόνια νησιά δημιουργούσαν ακόμη οξύτερο πρόβλημα στις βενετικές αρχές, αφού η ελληνική εθνολογική βάση ήταν σ' αυτές τις περιοχές περισσότερο διευρυμένη από εκείνη της Κύπρου. Και στις τρεις, βέβαια, περιπτώσεις οι Βενετοί παραμερίζουν το ελληνικό στοιχείο ή το χρησιμοποιούν σε ορισμένες διοικητικές θέσεις και δημιουργούν μια ηγεσία που πρόσκειται ευνοϊκά προς αυτούς. Παράλληλα, επιδιώκουν το βαθμιαίο εκβενετισμό και εξαριστοκρατισμό, με δυτικά πρότυπα, της τάξης των ευγενών της Κύπρου και των Ιονίων νησιών και βασικά υποθάλλουν τη δημιουργία μιας φεουδαλικής ηγεσίας που θα έφερε το χαρακτήρα των εξαρτήσεών της από τη βενετική διοίκηση.

Τα νησιά του Ιονίου ειδικότερα, όταν διαδοχικά περιέρχονται στη Βενετία, είτε με πρωτοβουλίες των κατόικων τους (Κέρκυρα) είτε κατόπιν πολεμικής αναμέτρησης (Ζάκυνθος, Κεφαλληνία, Ιθάκη)¹², είτε με άμεση διοικητική επέμβαση (Κύθηρα, των οποίων η διοίκηση από τους Βενετούς αδελφούς Venier μετατρέπεται το έτος 1363 σε συγκυριαρχία αυτών με τη Βενετική Δημοκρατία

10. Αυτόθι.

11. Αυτόθι, σ. 193.

12. Π. ΧΙΩΤΗΣ, *Σειράς ιστορικών απομνημονευμάτων*, τ. 3, ό.π., σ. 53 κ.ε.

‘compartecipi’)¹³ είτε εξαιτίας των όρων της συνθήκης του Κάρολιτις (Λευκάδα, 1699)¹⁴, έχουν ήδη την εμπειρία της φραγκικής κατάκτησης, η οποία είναι δυνατόν να θεωρηθεί ως μια μεταβατική περίοδος για τη βενετική κυριαρχία που ακολουθεί. Ανάλογα με τον τρόπο κατάκτησης των Ιονίων νησιών από τους Φράγκους ή τους Βενετούς κατακτητές (παπική υποστήριξη ή πολιτική προστασία από τη Βενετία) επιβάλλεται σ’ αυτά κατά περίπτωση μια νέα τάξη πραγμάτων, όπου δυτικοί φεουδαλικοί κανόνες συνυπάρχουν με στοιχεία της εντοπιότητας κάθε νησιού χωριστά.

Η μετάπτωση των φραγκικών αυτών κήσεων στη βενετική κυριαρχία, που πραγματοποιείται, όπως ήδη αναφέρθηκε, με διαφορετικό τρόπο και σε άλλο χρόνο υπήρξε έργο όχι δύσκολο. Αυτό συνέβη, επειδή η αντίσταση του ελληνικού πληθυσμού προς το βενετικό επεκτατισμό ήταν σχεδόν ανύπαρκτη. Η Βενετική Δημοκρατία είχε στο μεταξύ εδραιώσει την εμπορική και την οικονομική της δραστηριότητα και σε άλλες νησιωτικές και ηπειρωτικές θέσεις που είχαν στρατηγική σπουδαιότητα. Στα Ιόνια νησιά το πρόβλημα του εκλατινισμού του ντόπιου ηγετικού στοιχείου είναι μικρότερης σημασίας για τη Βενετία, την οποία ενδιαφέρει αμεσότερα ο αποικισμός των νησιών. Ό,τι πράγματι προβληματίσε τους Βενετούς στην περίπτωση των Ιονίων νησιών ήταν το οξύ δημογραφικό πρόβλημα που αυτά αντιμετώπιζαν,

13. G.N. LEONTSINIS, *The Island of Kythera: A Social History (1700-1863)*, εκδ. National and Capodistrian University of Athens, S. Saripolos' Library, Athens 1987, σ. 33 κ.ε., και F. THIRIET, «A propos de la seigneurie des Venier sur Cerigo», *Studi Veneziani*, 12 (1970), σ. 199-210.

14. Η Λευκάδα με τη συνθήκη του Κάρολιτις μετά από μια περίοδο φραγκοκρατίας περιέρχεται στους Τούρκους μέχρι το έτος 1699 (Π.Γ. ΠΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ, *Ιστορία της νήσου Λευκάδας*, τ. 1, Αθήνα 1980, σ. 510 κ.ε., και Γ. ΦΙΝΛΕΪ, *Ιστορία της Τουρκοκρατίας και της Ενετοκρατίας στην Ελλάδα* (Πρόλογος υπό Τ. Βουρνά, και ελλην. μετάφρ. υπό Μ. Γαρίδη), εκδ. «Αφοί Τολίδη», Αθήνα 1972, σ. 208 κ.ε.).

πρόβλημα που δεν επέτρεπε την οικονομική τους εκμετάλλευση, γι' αυτό και επιχειρήθηκε η επίλυσή του με έναν ευρύτερο αποικισμό τους. Βασική προοπτική της βενετικής πολιτικής υπήρξε η βαθμιαία ενίσχυση της κοινωνικής διαστρωμάτωσης των Ιονίων νησιών. Η συγκεκριμένη εποικιστική πολιτική έδινε λύσεις στο πρόβλημα των σχέσεων μεταξύ αυτοχθόνων και ετεροχθόνων, το οποίο αντιμετωπίστηκε από τις βενετικές αρχές με την ενίσχυση της ντόπιας αριστοκρατίας κάθε νησιού. Η Βενετία δε διέθετε βέβαια πληθυσμό για να τον εξαγάγει, φρόντισε ωστόσο οι άποικοι, ανάλογα με την εθνική τους προέλευση και την καταγωγή τους, να συντελέσουν στην ενίσχυση της κοινωνικής διαστρωμάτωσης, η οποία επιτεύχθηκε με τη διακριτική χορήγηση σε αποίκους χέρσων ή και καλλιεργημένων εκτάσεων γης, καθώς και άλλων κοινωνικής ή οικονομικής φύσεως προνομίων¹⁵. Έτσι, δημιουργήθηκε η βάση για την ενίσχυση της τάξης των ευγενών, με αποτέλεσμα να ισχυροποιηθεί ο διοικητικός και ο οικονομικός έλεγχος της Βενετίας επί του ελληνικού πληθυσμού.

Στην Κρήτη η πολιτική του αποικισμού με Βενετούς υπηκόους στο επίπεδο της φεουδαλικής ηγεσίας εντάσσεται στις προτεραιότητες της Γαληνοτάτης Δημοκρατίας και αυτό, όπως έχει ήδη τονισθεί, επειδή η βυζαντινή παράδοση των ντόπιων αρχόντων και φεουδαρχών υπήρξε ισχυρή. Στη φραγκοκρατούμενη Κύπρο ωστόσο οι Βενετοί φρόντισαν να θέσουν τις κοινωνικές και τις οικονομικές λειτουργίες του νησιού αυτού υπό τον άμεσο διοικητικό έλεγχο μιας εθνικά προσκείμενης προς τη Βενετία ηγεσίας, αφού εκεί η γαλλική φεουδαλική άρχουσα τάξη διέθετε ισχυρά ερείσματα. Η εποικιστική αυ-

15. Γ.Ν. ΛΕΟΝΤΣΙΝΗΣ, «Εποικιστικές επιδράσεις στα Κύθηρα μετά την άλωση της Κρήτης από τους Τούρκους και ιδεολογία του προσφυγικού πληθυσμού», *Πρακτικά ΣΤ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. 3, Χανιά 1990, σ. 158 κ.ε.

τή πολιτική της Βενετίας ενισχύθηκε και από μεγάλο αριθμό προσφύγων Ελλήνων των λατινοκρατούμενων περιοχών, οι οποίοι, εξαιτίας των κατακτητικών επιδρομών των οθωμανών Τούρκων, εγκαθίσταντο για λόγους ασφαλέστερης διαμονής σε περιοχές, όπως η βενετοκρατούμενη Κρήτη, η Πελοπόννησος, τα Ιόνια νησιά ή τα νησιά του Αιγαίου, η ιταλική χερσόνησος και η Βενετία ή ακόμη περιοχές και χώρες της δύσβρειας Βαλκανικής. Η προτεραιότητα της επιλογής για την προσχώρηση αποίκων στην τάξη των ευγενών δινόταν στους Βενετούς υπηκόους, κυρίως μετά τη βαθμιαία απώλεια των βενετικών κτήσεων. Την περίοδο ωστόσο αυτή ενισχύονται οι κοινότητες των ευγενών των νησιών του Ιονίου από Βενετούς ευγενείς, που προέρχονταν από τις περιοχές αυτές, λ.χ. από την Κρήτη, καθώς και από Έλληνες ευγενείς, που είχαν επιδείξει φιλοβενετική δραστηριότητα κατά τη διάρκεια των τουρκοβενετικών συγκρούσεων. Τα αντιτουρκικά αισθήματα των Ελλήνων στην περίοδο αυτή είναι φανερά. Υπό τις συνθήκες της συγκυρίας αυτής, η Βενετία ισχυροποίησε την ελεγχόμενη απ' αυτήν τοπική αριστοκρατία του κάθε νησιού με Έλληνες αποίκους, ευγενείς και μη, που μετανάστευσαν από τον τόπο της μόνιμου διαμονής τους στην Κρήτη και στα Ιόνια νησιά¹⁶.

Οι αποικισμοί των περιοχών που κατακτούν οι Βενετοί αποτελούν ακριβώς τη βάση της πολιτικής τους και προϋπόθεση για την εδραίωση της κυριαρχίας τους. Για την παγίωση της νέας φεουδαλικής τάξης επιχειρήθηκε ο εκτοπισμός των τοπικών αρχόντων από τη διοίκηση και η αντικατάστασή τους από Βενετούς. Υπήρχε δέδαια στην περίπτωση αυτή ένα πρόβλημα για τη Βενετία. Αυτό ήταν σχετικό με την εξεύρεση Βενετών ευγενών που θα προθυμοποιούνταν να εγκαταλείψουν την πατρίδα

16. Π6. ΑΠ. Ε. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, «Η θέση των Ελλήνων και οι δοκιμασίες τους υπό τους Τούρκους», *Ιστορία του Ελληνικού Κράτους*, τ. Γ', Αθήνα 1974, σ. 164 κ.ε.

τους προκειμένου να μεταναστεύσουν και να εγκατασταθούν στις κατακτημένες περιοχές. Γι' αυτό και η βενετική Σύγκλητος επέτρεψε και σε απλούς Βενετούς υπηκόους τόσο από τη Βενετία όσο και από άλλες βενετικές κτήσεις να εγκατασταθούν στις περιοχές αυτές, χορηγώντας προνόμια και ανακηρύσσοντας αυτούς ευγενείς¹⁷. Στόχος της πολιτικής αυτής, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, ήταν η ανακατανομή του πλούτου και η αλλαγή της κοινωνικής σύνθεσης του ελληνικού πληθυσμού καθώς και η εθνολογική αλλοίωσή του, κυρίως στο επίπεδο της φεουδαλικής ηγεσίας.

Οι δύο βασικές παράμετροι της βενετικής πολιτικής, οι αποικισμοί δηλαδή των περιοχών που κατακτώνται και ο περιορισμός της δραστηριότητας της τοπικής ορθόδοξης εκκλησίας, αποτελούν κυρίαρχα στοιχεία για τη χάραξη και την εδραίωση του αποικιοκρατικού προγράμματος της Βενετίας στις βενετοκρατούμενες ελληνικές περιοχές. Στην Κρήτη ιδιαίτερα δεν είχε ουσιαστικά προηγηθεί περίοδος φραγκοκρατίας, όπως στα Ιόνια νησιά και στην Κύπρο. Η βυζαντινή παράδοση της Κρήτης, ο εκφεουδαλισμός της, η ισχυρή πολιτική παρουσία των Κρητών φεουδαρχών παράλληλα, δε, το θρησκευτικό φρόνημα των κατοίκων και η δυναμική παρουσία του ορθοδόξου κλήρου αποτελούσαν δυνάμεις, οι οποίες έπρεπε να παύσουν να ασκούν τις κοινωνικές, τις οικονομικές και τις πολιτικές τους επιρροές. Ο φόβος άλλωστε από την αρχή της συσπείρωσης των ντόπιων αρχόντων και του ορθοδόξου κλήρου εναντίον της ξένης διοίκησης ενίσχυσε το συγκεντρωτικό χαρακτήρα της πολιτικής των Βενετών στην Κρήτη και οδήγησε στη χρησιμοποίηση Βενετών υπηκόων στην κορυφή της νέας

17. Γ.Ν. ΛΕΟΝΤΣΙΝΗΣ, «Εποικιστικές επιδράσεις στα Κύθηρα μετά την άλωση της Κρήτης από τους Τούρκους και ιδεολογία του προσφυγικού πληθυσμού», ό.π., σ. 164 κ.ε., και ΧΡΥΣ. ΜΑΛΤΕΖΟΥ, «Η βενετοκρατούμενη Κρήτη», ό.π., σ. 266 κ.ε.

φεουδαλικής ηγεσίας. Την ίδια δέβαια τακτική είχαν ακολουθήσει οι κατακτητές των Ιονίων νησιών και της Κύπρου κατά την περίοδο της εκεί φραγκοκρατίας. Όταν, ωστόσο, οι Βενετοί κατέλαβαν τις περιοχές αυτές, αντιλήφθηκαν πως έπρεπε να πολεμήσουν για τον εκφραγκισμό της πολιτικής ηγεσίας. Παρά το γεγονός ότι η Βενετία διέθετε τα ίδια μέσα και απέβλεπε στους ίδιους στόχους με τους προηγούμενους δυτικούς κατακτητές των περιοχών αυτών, η ίδια δε βρήκε ισχυρή αντίδραση από τον ντόπιο πληθυσμό, επειδή ξένης εθνικής προέλευσης πολιτικές ηγεσίες βρίσκονταν στο επίκεντρο της πολιτικής σκηνής και μονοπωλούσαν τις πολιτικές αποφάσεις και εξελίξεις. Γενικά, χαρακτηριστικό γνώρισμα της πολιτικής της Βενετικής Δημοκρατίας ήταν η κυριαρχία των ολίγων και «αρίστων» επί των πολλών, ενός διακεκριμένου και προνομιούχου σώματος επί του αυτόχθονος πληθυσμού¹⁸.

Στο πλαίσιο της ίδιας πολιτικής, στόχος της Βενετίας υπήρξε ο περιορισμός της δραστηριότητας της ορθόδοξης Εκκλησίας, της οποίας ο συγκεντρωτικός χαρακτήρας της διοίκησης απαιτούσε αντικατάσταση της ορθό-

18. Τα αποτελέσματα των προσπαθειών της βενετικής διοίκησης για τον αποικισμό της Κρήτης κατά το χρονικό διάστημα από το έτος 1211 μέχρι και το 1310 ήταν 10.000 περίπου άποικοι. Οι καθολικοί στα Επτάνησα κατά τα τέλη του 18ου αιώνα ανέρχονταν στον αριθμό των 10.000, αριθμός όχι μεγάλος αλλά οπωσδήποτε ενδεικτικός της βενετικής πολιτικής προς την κατεύθυνση της εθνολογικής επέμβασης, που στόχευε στον έλεγχο των δραστηριοτήτων του ορθόδοξου ελληνικού στοιχείου καθώς και της πολιτικής και της θρησκευτικής ηγεσίας. Αξίζει να σημειωθεί ωστόσο ότι το 1252 η Βενετία είχε 60.000 κατοίκους, τη στιγμή που ο πληθυσμός των κήσεων της ήταν πολυαριθμότερος. Η Κρήτη π.χ. κατά την παραμονή της βενετικής της κατάκτησης (1211) διέθετε 150.000 κατοίκους (J. McKNIGHT, *Admiral Ushakov and the Ionian Islands; the Genesis of Russia's First Balkan Satellite*, Ph. D. thesis, University of Wisconsin, 1965, σ. 3, και ΧΡΥΣ. ΜΑΛΤΕΖΟΥ, «Η βενετοκρατούμενη Κρήτη», ό.π., σ. 266).

δοξης ηγεσίας με καθολική, περιορισμό της άμεσης επιρροής του Οικουμενικού Πατριαρχείου επί της τοπικής Εκκλησίας με την κατάργηση των επισκοπών και το σφετερισμό της εκκλησιαστικής περιουσίας. Οι Βενετοί, διαβλέποντας τον κίνδυνο από την ελεύθερη δράση του τοπικού ορθόδοξου κλήρου και γνωρίζοντας το περιεχόμενο του θρησκευτικού φρονήματος των κατοίκων, οι οποίοι ταύτιζαν τα κοινωνικά και τα εθνικά τους προβλήματα με την Ορθοδοξία, χάραξαν μια κοινή πολιτική σε όλες τις βενετικές κτήσεις. Επιμέρους μόνο τακτικές δράσης προσαρμόζονταν προς την εκάστοτε τοπική πραγματικότητα και σε βαθμό που να ικανοποιούνται με αυτήν στοιχειωδώς οι λειτουργικές ανάγκες της τοπικής ορθόδοξης Εκκλησίας. Παράλληλα, προνόησαν ώστε η επιρροή της ηγεσίας του καθολικού κλήρου να μην καθοδηγείται από την παπική ηγεσία της Ρώμης, γεγονός που είχε πολιτικές προεκτάσεις για τη Βενετία. Η σταθερότητα εξάλλου ως προς τη χάραξη και την υλοποίηση αυτής της πολιτικής οδήγησε, παρά τις επαναστατικές αντιδράσεις του αυτόχθονος πληθυσμού των βενετοκρατούμενων περιοχών, στην παγίωση του βενετικού καθεστώτος. Η διαλλακτικότητα που ορισμένες φορές επιδείκνυε η Βενετία οφειλόταν κυρίως στην ανάγκη ειρηνικής αντιμετώπισης των επαναστατικών εξεγέρσεων ή απονομής δικαιοσύνης σε περιπτώσεις κατάφωρης αδικίας της τοπικής διοίκησης προς τον αυτόχθονα πληθυσμό.

Συχνά η Βενετία προτιμούσε το συμβιβασμό και την αποδοχή ορισμένων αιτημάτων των κατοίκων που αφορούσαν αντικατάσταση ή αποκατάσταση αδικιών, που διέπρατταν τα ηγετικά στελέχη της ντόπιας προυχοντικής τάξης, παρά τη χρήση βίας ή την παράταση των εχθρικών επιχειρήσεων εναντίον των επαναστατών. Η πολιτική των συνθηκολογήσεων μεταξύ των ετεροχθόνων και των αυτοχθόνων οδήγησε σε μία περίοδο ειρηνικής συμβίωσης αυτών τόσο στην Κρήτη, όσο και στα Ιόνια

νησιά και στην Κύπρο. Η συμβίωση ωστόσο είχε ταυτισθεί με ένα καθεστώς του οποίου οι λειτουργίες προσδιορίσθηκαν από το συμβιβασμό των ετεροχθόνων με τους αυτόχθονες «ευγενείς και τιμαριούχους». Είναι άλλωστε φανερό ότι η πολιτική ενίσχυσης της τοπικής αριστοκρατίας που εφήρμοσε η Βενετία απέδωσε καρπούς σε όλες τις κτήσεις της, επειδή με τον τρόπο αυτό επιτεύχθηκε η βαθμιαία εδραίωση του βενετικού καθεστώτος. Η εδραίωση αυτή συνοδεύθηκε βέβαια και συχνά απειλήθηκε από ποικίλες αντιδράσεις των αυτοχθόνων, αντιδράσεις που τροφοδότησαν το επαναστατικό φαινόμενο κατά τη διάρκεια της κυριαρχίας των περιοχών αυτών από τους Βενετούς.

Επαναστατικό φαινόμενο και ιδεολογία

Η πολιτική των Βενετών στην Κρήτη, όπως και στις άλλες βενετοκρατούμενες περιοχές, διέθετε την ευκαμψία να μεταβάλλεται ανάλογα με το βαθμό αντίδρασης του ντόπιου πληθυσμού και τις δυνατότητες αντίστασης, που ο ίδιος και οι τοπικές ηγεσίες του είχαν προς την κατεύθυνση αυτή. Η χρήση βίας, η διπλωματία και σε πολλές περιπτώσεις η διαλλακτικότητα για λόγους προληπτικής αντιμετώπισης κινδύνων που εγκυμονούσαν τυχόν επεμβάσεις, από την πλευρά της βενετικής διοίκησης, προς τα καθιερωμένα της κοινωνικής, της θρησκευτικής και της οικονομικής ζωής του τόπου, απετέλεσαν τα μέσα εφαρμογής του αποικιοκρατικού προγράμματος των Βενετών.

Οι αλληπάλληλες εξεγέρσεις των ντόπιων φεουδαρχών εναντίον της βενετικής διοίκησης συνδέονται με την ανάπτυξη της εθνικής ιδεολογίας του κρητικού πληθυσμού και τις θρησκευτικές αντιθέσεις που αναφύονται στο χώρο διαμονής ανάμεσα στους καθολικούς Βενετούς και τους ορθόδοξους Κρητικούς και κυρίως στις επεμ-

βάσεις των καθολικών στις δομές και στη λειτουργία της ορθόδοξης εκκλησίας της Κρήτης¹⁹. Η παρακμή γενικότερα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και η συρρίκνωσή της, λόγω της επέκτασης των οθωμανών Τούρκων στα εδάφη της, και αφετέρου η κατάκτηση από τις αρχές του 12ου αιώνα μεγάλου επίσης μέρους των εδαφών της από τους Φράγκους και τους Βενετούς υπήρξαν παράγοντες που ενδυνάμωσαν την ιστορική συνείδηση του νέου Ελληνισμού. Αυτήν την περίοδο, που οι Φράγκοι εισδύουν στον ελληνικό χώρο και στην Ανατολή γενικότερα, εκδηλώνεται από τον πληθυσμό των περιοχών αυτών αντιλατινική συμπεριφορά και στάση, μια στάση που χαρακτηρίζεται ως αντίδραση εναντίον των λαών της Δ. Ευρώπης, οι οποίοι με τις κατακτητικές τους επιδρομές είχαν επιχειρήσει να επιβάλλουν την κυριαρχία τους στη βυζαντινή Ανατολή.

Η σταθεροποίηση του βενετικού καθεστώτος στην Κρήτη ειδικότερα είναι δυνατόν να θεωρηθεί ως συνέπεια του πνεύματος διαλλακτικότητας και συμφιλίωσης που επήλθε μεταξύ της τοπικής αριστοκρατίας και των βενετικών αρχών. Στο αρχικό στάδιο της βενετικής κατάκτησης η διοίκηση της Κρήτης εμφάνιζε δυσκολίες ως προς την εφαρμογή του αποικιοκρατικού προγράμματος της Βενετικής Δημοκρατίας, κι αυτό λόγω της άμεσης επέμβασης των Βενετών στην οικονομία καθώς και στην πολιτική και τη θρησκευτική διοίκηση της Κρήτης αλλά και εξαιτίας των εξεγέρσεων του ορθόδοξου κλήρου και των ντόπιων ευγενών και φεουδαρχών.

Η τακτική της συμφιλίωσης από την πλευρά της Βενετίας και των συνθηκολογήσεων με τους ντόπιους ευγενείς και φεουδάρχες σήμαινε οπωσδήποτε μια αναγκαϊό-

19. Ν. ΣΒΟΡΩΝΟΣ, «Το νόημα και η τυπολογία των κρητικών επαναστάσεων του 13ου αι.», ό.π., σ. 12-13. Π6. Ε. ΓΛΥΚΑΤΖΗ-ΑΡΒΕΛΕΡ, *Η πολιτική ιδεολογία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, 6' έκδ., εκδ. «Αργώ», Αθήνα 1977, σ. 70 κ.ε.

τητα συνοίκησης ξένων και ντόπιων φεουδαρχών, αλλά και ισχυροποίηση και εδραίωση ενός καθεστώτος που το χαρακτηρίζαν πλέον η καλλιέργεια και η ανάπτυξη μιας αριστοκρατικής συνείδησης και συμπεριφοράς, η οποία και συνοδεύθηκε με επιδράσεις από τη δυτική φεουδαλική νοοτροπία και συμπεριφορά. Στην πορεία ωστόσο το βενετικό καθεστώς, με τις δυτικού τύπου επιδράσεις στην κοινωνική διαστρωμάτωση θα εμφανίσει βαθμιαία εγγενείς αδυναμίες λειτουργίας με δυσμενείς επιπτώσεις προς τον ελληνικό αγροτικό πληθυσμό και τον πληθυσμό των αστικών κέντρων.

Πράγματι τα ευρύτερα κοινωνικά στρώματα, καθώς συνειδητοποιούσαν τη θέση τους στην κοινωνική πυραμίδα και υπό την πίεση κυρίως οικονομικών προβλημάτων, στράφηκαν συνειδητά εναντίον του βενετικού καθεστώτος. Στόχος δεν ήταν η ίδια η βενετική διοίκηση αλλά η ντόπια και η ξένη γαιοκτητική αριστοκρατία. Διαφορετικό πνεύμα και ιδέες, αποδυναμωμένες παραδοσιακές κοινωνικές δομές καθώς και διαφορετικές πολιτικές εκτιμήσεις του βενετοκρατούμενου πληθυσμού προσδιόριζαν πλέον τη στάση του προς τη βενετική διοίκηση. Στην Κρήτη (15ος-16ος αι.), στα Ιόνια νησιά (17ος αι. και εξής) και στην Κύπρο (16ος αι.) λαμβάνουν χώραν αγροτικές εξεγέρσεις, οι οποίες είχαν ως στόχο τη βελτίωση κυρίως των συνθηκών ζωής των αγροτοχωρικών, γεγονός που ήταν συνάρτηση της παρακμής των λειτουργιών των φεουδαλικών δομών των περιοχών αυτών και ταυτόχρονα αποτέλεσαν ευθείας συνειδητοποίησης, από την πλευρά των κατοίκων τους, των κοινωνικών συνθηκών και των όρων διαβίωσης προς την κατεύθυνση δημιουργίας ταξικής συνείδησης. Οι συγκρούσεις αυτές, συνέπεια της κοινωνικής διαπάλης του πληθυσμού των αστικών κέντρων και των αγροτοχωρικών με τη γαιοκτητική τάξη, εμφανίσθηκαν μέσα στο πλαίσιο της αποδυνάμωσης της πολιτικής εξουσίας και της κοινωνικής δύναμης των γαιοκτημόνων καθώς και της

συγκυρίας του τουρκοβενετικού ανταγωνισμού στην ανατολική Μεσόγειο.

Η βενετική διοίκηση, στο πλαίσιο παρακμής της κρατικής λειτουργίας της Βενετικής Δημοκρατίας, θα παύσει να έχει τη δυνατότητα να ασκεί απόλυτο έλεγχο στα πρόσωπα της ντόπιας φεουδαλικής αριστοκρατίας, με δυσμενείς συνέπειες στον αγροτικό πληθυσμό και στον πληθυσμό των αστικών κέντρων. Τα ίδια τα πρόσωπα της φεουδαλικής τάξης δε διέθεταν την ικανότητα αναπροσαρμογής με βάση τα νέα οικονομικά και κοινωνικά δεδομένα ούτε είχαν την ικανότητα οικονομικού και κοινωνικού αυτοελέγχου, εξαιτίας της κρίσης που υφίστατο πλέον η διοίκηση και οι δομές του βενετικού καθεστώτος²⁰. Η επαναστατική δραστηριότητα του αγροτικού πληθυσμού και εκείνου των αστικών κέντρων είναι δυνατόν να λεχθεί ότι διέθετε κοινωνικό χαρακτήρα. Εμφανίζεται σε δύο στάδια: Κατά το πρώτο στάδιο (13ος-15ος αι.) έχουμε εξεγέρσεις μικρών αγροτικών ομάδων, οι οποίες, υπό την πίεση οικονομικών προβλημάτων, στρέφονται εναντίον των κυρίων τους απαιτώντας δελτίωση των συνθηκών διαβίωσης και εργασίας. Στα βασικά τους αιτήματα εντασσόταν η μείωση των υποχρεώσεών τους σχετικά με τις καταναγκαστικές εργασίες (αγγαρείες, σκοπιές, αγροληπτικές υποχρεώσεις). Κατά το δεύτερο στάδιο (16ος-17ος αι.) προβάλλουν ωστόσο εξεγέρσεις ευρύτερων κοινωνικών συνόλων, όπως π.χ. η «επανάσταση» του Γεωργίου Γαδανολέου-Λυσσογιώργη (1526-1528)²¹ στην Κρήτη, οι μικρότερης εκτά-

20. Π6. Ν. ΣΒΟΡΩΝΟΣ, *Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας* (μετάφρ. υπό Αικ. Ασδραχά), Θεμέλιο, Αθήνα 1976, σ. 36.

21. Α. ΠΑΠΑΔΙΑ-ΛΑΛΑ, *Αγροτικές ταραχές και εξεγέρσεις στη βενετοκρατούμενη Κρήτη...*, ό.π., σ. 85 κ.ε., και Γ.Σ. ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ, «Οι βενετοκρατούμενες ελληνικές χώρες...», ό.π., σ. 64 κ.ε.

σεως αγροτικές εξεγέρσεις της Κύπρου (1562-1565)²², το ρεμπελιό των ποπολάρων της Ζακύνθου (1628)²³, η επανάσταση της Κέρκυρας (1640)²⁴. Η δημιουργία ταξικής συνείδησης των φορέων τους αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα της περιόδου. Οι αγροτικές ή οι μικροαστικές αυτές κινητοποιήσεις εμφανίζουν κοινά χαρακτηριστικά με αντίστοιχες ευρωπαϊκές, στις οποίες ενυπάρχει και εκεί κατά την περίοδο αυτή ο ταξικός χαρακτήρας χωρίς τον παράγοντα αλληλοεπίδραση²⁵. Οι κινητοποιήσεις άλλωστε αυτές της εποχής, θεωρούμενες προοίμιο των μεγάλων αστικοαγροτικών και αγροτικών κινητοποιήσεων που στα Επτάνησα, λαμβάνουν χώραν στη στροφή του 18ου προς το 19ο αιώνα, στις οποίες ο κοινωνικός χαρακτήρας συνυπάρχει με τον εθνικό και η τοπική πραγματικότητα ενισχύεται από τη διακίνηση των επαναστατικών ιδεών της εποχής του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού.

Ο τρόπος λειτουργίας του «αριστοκρατικοβενετικού καθεστώτος», όπως χαρακτηριζόταν από την ίδια την επαναστατική ηγεσία των νησιών του Ιονίου στα τέλη του 18ου αιώνα, και οι δομές της κοινωνίας καθώς και οι διαδικασίες με τις οποίες λειτουργούσαν οι αγροληπτικές σχέσεις και η φεουδαλική οικονομία απέβησαν το στόχαστρο του αγροτικού πληθυσμού και του πληθυσμού των αστικών κέντρων και όχι άμεσα η ίδια η βενετική διοίκηση. Αυτή την περίοδο η στάση του βενετοκρατούμενου Ελληνισμού παύει να είναι αντιδυτική. Οι πνευματικές άλλωστε σχέσεις της βενετοκρατούμενης

22. Θ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, «Η βενετική κυριαρχία στην Κύπρο (1489-1570)», ό.π., σ. 194-195.

23. Π. ΧΙΩΤΗΣ, *Σειράς ιστορικών απομνημονευμάτων* τ. 3, ό.π., σ. 151 κ.ε.

24. Αυτόθι, σ. 203 κ.ε.

25. Α. ΠΑΠΑΔΙΑ-ΛΑΛΑ, *Αγροτικές ταραχές και εξεγέρσεις στη βενετοκρατούμενη Κρήτη...*, ό.π., σ. 139, και Γ.Σ. ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ, «Οι βενετοκρατούμενες ελληνικές χώρες...», σ. 44 κ.ε.

Κρήτης με τη Δύση και η ανάπτυξη της κρητικής λογοτεχνίας φανερώνουν ότι η πνευματική παραγωγή της Αναγέννησης (15ος–16ος αι.) άσκησε άμεσες επιδράσεις στη Μεγαλόνησο. Το ίδιο θα συμβεί και με τα Ιόνια νησιά καθώς και με την Κύπρο, έστω και σε μικρότερη κλίμακα²⁶. Από τις αρχές του 15ου αιώνα ο χώρος της Δύσης αποβαίνει οικείος. Μάλιστα τα Ιόνια νησιά, στα οποία η βενετική κατάκτηση δε διακόπτεται, όπως στον υπόλοιπο Ελληνισμό, από τουρκική, θα αναπτύξουν με την πάροδο του χρόνου και ιδίως κατά την περίοδο του Ευρωπαϊκού και του νεοελληνικού Διαφωτισμού στενότερες πνευματικές σχέσεις με τη Δύση²⁷.

Αυτή την περίοδο (15ος αιώνας κ.ε.) ο δυσμενής αντίκτυπος από τις συνέπειες της φραγκοκρατίας στον ελληνικό χώρο είχε παύσει να υφίσταται και η βενετική κυριαρχία, που διατηρείται στις περιοχές αυτές, συμπίπτει με τη συγκυρία αφενός του τουρκικού επεκτατισμού και αφετέρου με τα δεδομένα της ευρωπαϊκής Αναγέννησης. Ο βενετοκρατούμενος Ελληνισμός οικειώνεται την ευρωπαϊκή κουλτούρα και η πόλη της Βενετίας χρησιμεύει ως «τόπος συναντήσεως και εθνικής επικοινωνίας»²⁸. Υπό τις συνθήκες αυτές δεν εμφανίζεται ουσιαστικά αντιβενετικό πνεύμα. Απορρίπτονται όμως από τα ευρύτερα κοινωνικά στρώματα οι αριστοκρατικές δο-

26. Α.Ε. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού (Τουρκοκρατία 1453-1669)*, τ. Β', Θεσσαλονίκη 1976, σ. 266 κ.ε.

27. Ο Δ. Ζακυθινός σημειώνει ότι «η Κύπρος, η Κρήτη, η Επτανήσος είναι οι κρίκοι, δια των οποίων ο Ελληνισμός ήλθεν εις ευρείαν επικοινωνίαν μετά της Δύσεως... Κύπρος, Κρήτη και Επτανήσος αποτελούν τρεις διαδοχικές φάσεις, τρεις τρόπους, τρεις περιόδους της επικοινωνίας του Μεταβυζαντινού Ελληνισμού μετά της Δύσεως – τρεις περιόδους και τρεις τρόπους της οικειώσεως, της αφομοιώσεως και της αξιοποιήσεως των αξιών του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού» (Δ. ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, «Αι ιστορικά τύχαι της Επτανήσου», *Πρακτικά Γ' Παιονίου Συνεδρίου* τ. 2 (1969), σ. 367).

28. Αυτόθι, σ. 366.

μές του βενετικού καθεστώτος και ο τρόπος λειτουργίας των φεουδαλικών σχέσεων. Η επιχώρια πολιτική ηγεσία των βενετοκρατούμενων περιοχών και τα μέλη της τάξης των ευγενών κατά τη δεύτερη αυτή φάση του επαναστατικού φαινομένου εμφανίζει φιλοβενετικά αισθήματα, ενώ το ιδεολογικό υπόβαθρο των ηγετικών ομάδων του πληθυσμού που επαναστατεί²⁹ συνδέεται με τη διαμόρφωση ταξικής συνείδησης. Η στάση ωστόσο του ντόπιου πληθυσμού αποβαίνει φιλοδυτική. Αντίθετα κατά την πρώτη φάση του επαναστατικού φαινομένου στη βενετοκρατούμενη Κρήτη, στη φραγκοκρατούμενη Κύπρο και στα Ιόνια νησιά η στάση του ελληνικού πληθυσμού έναντι των λαών της Δ. Ευρώπης είχε αποβεί εχθρική, λόγω κυρίως της φραγκικής εισβολής στον ελληνικό χώρο. Το ιδεολογικό υπόβαθρο του επαναστατημένου Ελληνισμού συνδέθηκε με την ανάπτυξη της εθνικής ιδεολογίας και της αξιολόγησης απ' αυτόν της δυζαντινής παράδοσης³⁰.

29. Η Α. Παπαδία-Λάλα επιχειρεί στη διδακτορική της διατριβή ερμηνεία των αγροτικών ταραχών και των εξεγέρσεων της Κρήτης των χρόνων 1509-1515, 1515-1523, 1526-1528, τεμηριώνοντας και βιβλιογραφικά τη διάσταση και τη λειτουργία γενικά του επαναστατικού φαινομένου κατά την περίοδο αυτή. (Α. ΠΑΠΑΔΙΑ-ΛΑΛΑ, *Αγροτικές ταραχές και εξεγέρσεις στη βενετοκρατούμενη Κρήτη...*, ό.π., σ. 10-13).

30. Ν. ΣΒΟΡΩΝΟΣ, «Το νόημα και η τυπολογία των κρητικών επαναστάσεων του 13ου αι.», ό.π., σ. 12, και Ν.Μ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΗΣ, «Η παιδεία κατά τη βενετοκρατία», στο: *Κρήτη - Ιστορία και πολιτισμός* (επιμέλεια υπό Ν.Μ. Παναγιωτάκη), έκδ. Συνδέσμου Τοπικών Ενώσεων Δήμων και Κοινοτήτων Κρήτης, Κρήτη 1988, τ. 2, σ. 163-195.